

فرماندهی معظم کل قوا: «اقتصاد مقاومتی یعنی مقاومتی، محکم‌سازی، پایه‌های اقتصاد؛ این چنین اقتصادی چه در شرایط تحریم، چه در شرایط غیر تحریم، بارور خواهد بود و به مردم کمک می‌کند» (۹۳/۰۱/۰۱)

تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در کشور

با بهره‌گیری از روش دیمتل - آی. اس. ام فازی

پیمان اخوان^۱، ساناز ایمانی^۲، معصومه نبی‌زاده^۳

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۱/۲۷

تاریخ دریافت: ۹۴/۴/۱۶

چکیده

«اقتصاد مقاومتی» به‌عنوان رکن اصلی جهت‌گیری اقتصادی در راستای استحکام درونی کشور، ایلمای راهبردی است که از سوی مقام معظم رهبری مطرح شده است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و در اولین گام به گردآوری عوامل تحقق اقتصاد مقاومتی پرداخته شده است. در این پژوهش از روش دیمتل فازی برای شناسایی و بررسی رابطه متقابل بین معیارها استفاده شده و برای سطح‌بندی مؤلفه‌ها نیز از رویکرد آی. اس. ام استفاده گردیده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد مؤلفه فرهنگ مهم‌ترین و نفوذگذارترین عامل برای تحقق اقتصاد مقاومتی است و پیش از هر فعالیتی در جهت اقتصاد مقاومتی، ابتدا باید به‌صورت عمیق مقوله فرهنگ را مورد واکاوی قرار داد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مواردی مانند عوامل اجتماعی، حمایتی، فرهنگی، انسانی، دولتی و سیاسی، فناوری (نرم و سخت) و اقتصادی از عوامل ضروری برای تحقق اقتصاد مقاومتی می‌باشند. از دیگر یافته‌های مقاله، سطح‌بندی عوامل یادشده با بهره‌گیری از آی. اس. ام در چهار لایه شامل لایه زیرساخت، لایه پیشران، لایه حاکمیت و لایه تحقق اقتصاد مقاومتی بوده است.

واژگان کلیدی: اقتصاد مقاومتی، تحریم اقتصادی، دیمتل - آی. اس. ام، فرهنگ، لایه زیرساختی

۱. دانشیار و عضو هیئت‌علمی گروه مهندسی صنایع سیستم و بهره‌وری دانشگاه صنعتی مالک اشتر

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی صنایع سیستم و بهره‌وری (نویسنده عهده‌دار مکاتبات)

۳. کارشناس ارشد مهندسی صنایع سیستم و بهره‌وری

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

امروزه در دنیا، اقتصاد و سیاست ارتباط بسیار نزدیکی با یکدیگر داشته و تأثیر زیادی بر هم دارد و در شرایط کنونی کشور، سیاست می‌تواند امنیت اقتصادی ج.ا.ایران را دچار نوسان کند.

مقام معظم رهبری معتقدند که یکی از راه‌های عبور از مقاطع حساس و سرنوشت‌ساز کنونی، جدی گرفتن اقتصاد مقاومتی است. ایشان تأکید نموده‌اند: «اقتصاد مقاومتی یک شعار نیست، بلکه واقعیتی است که باید محقق شود. کشور دارد پیشرفت می‌کند، ما افق‌های بسیار بلند و نویدبخشی را در مقابل خودمان مشاهده می‌کنیم. بدیهی است که حرکت به سمت این افق‌ها، معارضه‌ها و معارضه‌هایی دارد؛ بعضی از این معارضه‌ها، انگیزه اقتصادی دارد، انگیزه‌های سیاسی دارد، بعضی منطقه‌ای است، بعضی بین‌المللی است. این معارضه‌ها در مواردی هم منتهی می‌شود به همین فشارهای گوناگونی که مشاهده می‌کنید. فشارهای سیاسی، تحریم، غیرتحریم، فشارهای تبلیغاتی است. لیکن در میان این مشکلات در وسط این خارها، گام‌های استوار و همت‌ها و تصمیم‌هایی وجود دارد که بناست از این خارها عبور کند و خودش را به آن نقطه موردنظر برساند، وضع کشور الآن این‌جوری است» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۱/۵/۸).

در اقتصاد مقاومتی با توجه به منابع داخلی و ظرفیت همبستگی بین مردم، اقتصاد به سمت کاهش وابستگی به خارج و اقتصاد متکی بر خود متمایل می‌شود. اقتصاد مقاومتی، مختص زمان تحریم و جنگ نیست، بلکه یک چشم‌انداز بلندمدت اقتصادی است. اقتصاد مقاومتی به معنی ریاضت اقتصادی نیست، بلکه به مفهوم شکوفایی اقتصاد و رفع مشکلات موجود در زیربخش‌های اقتصادی برای جلوگیری از امتیازدهی به دشمنان و بهبود سطح رفاه عموم مردم است (ملادودی، ۱۳۹۳). با توجه به نقش اقتصاد مقاومتی در تحقق راهبردهای کلان نظام، این مقاله، اقدام به گردآوری و شناسایی تمامی

مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تحقق اقتصاد مقاومتی و اولویت‌بندی این عناصر با روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره کرده است. این تحقیق به دنبال آن است که بتواند مؤلفه‌های موجود و ارائه‌شده برای تحقق اقتصاد مقاومتی را اولویت‌بندی کرده تا بتواند برای اقدام‌های اجرایی از آن استفاده نماید. در این پژوهش پس از گردآوری عوامل مؤثر در تحقق اقتصاد مقاومتی و با توجه به نظر خبرگان، پرسشنامه‌ای طراحی و با طرح سؤال از ایشان، به اولویت‌بندی این عوامل با استفاده از روش (تکنیک) دیمتل فازی پرداخته شده است تا در نهایت، الگویی علی‌ارائه گردد که بیانگر روابط بین عوامل و میزان تأثیرگذاری آنها بر یکدیگر در اقتصاد مقاومتی است.

۲-۱. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق

امروزه بسیاری از کشورها با توجه به تکانه‌های شدید اقتصادی که در دنیا به وجود آمد، به دنبال مقاوم‌سازی اقتصاد خود برآمده‌اند، البته هر کشوری شرایط خاص خود را دارد. به تعبیر مقام معظم رهبری:

«اقتصاد سرمایه‌داری با مشکلاتی که ناشی از این اقتصاد بود، از غرب و از آمریکا سرریز شد به بسیاری از کشورها و اقتصاد جهانی در مجموع، یک کل مرتبط به یکدیگر است، کشورها از این مشکلات کم‌وبیش متأثر شدند؛ بعضی بیشتر، بعضی کمتر، بنابراین خیلی از کشورها درصدد برآمدند که اقتصاد خودشان را مقاوم‌سازی کنند؛ به تعبیری همین اقتصاد مقاومتی را به شکل متناسب با کشورهایشان برنامه‌ریزی کنند، تحقق ببخشند. به نظر من احتیاج ما به اقتصاد مقاومتی بیش از کشورهای دیگر است؛ ما بیشتر احتیاج داریم که اقتصاد خودمان را مقاوم‌سازی کنیم. اولاً به همان دلیل مشترک بین ما و دیگر کشورها؛ ما با اقتصاد جهانی مرتبطیم، بنای بر همین ارتباط هم داریم، ما قصد جدا شدن و مُنعزل شدن از اقتصاد جهانی را به‌هیچ‌وجه نداریم و در شرایط کنونی دنیا نمی‌توان هم داشت؛ بنابراین متأثر می‌شویم از آنچه در دنیا در اقتصادهای جهانی اتفاق

می‌افتد. ثانیاً خصوصیتی است که ما داریم؛ ما به خاطر استقلال‌مان، به خاطر عزت‌مداری‌مان، به خاطر اصرارمان بر تحت تأثیر سیاست‌های قدرت‌ها قرار نگرفتن، مورد تهاجم و سوءنیت هم قرار داریم؛ یعنی نسبت به ما - همچنان که در شرایط کنونی مشاهده می‌کنید - انگیزه‌های مخالفت و اخلالگری و اشکال‌تراشی و ایجاد مشکل، بیش از بسیاری از کشورهای دیگر است، بنابراین ما بیشتر بایستی اهتمام بورزیم به اینکه پایه‌های اقتصاد را محکم کنیم و اقتصادمان را مقاوم‌سازی کنیم؛ نگذاریم وضعیتی وجود داشته باشد که یا حوادث و تکانه‌های ناگزیر و یا سوءنیت‌ها بتواند در اقتصاد ما اثر بگذارد. بنابراین ما به این نیاز داریم (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰).

«مجموعه سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در واقع یک الگوی بومی و علمی است که برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی ما است؛ متناسب با وضعیت امروز و فردای ما است... این یک تدبیر بلندمدت برای اقتصاد کشور است؛ می‌تواند اهداف نظام جمهوری اسلامی را در زمینه مسائل اقتصادی برآورده کند؛ می‌تواند مشکلات را برطرف کند؛ در عین حال پویا هم هست؛ یعنی ما این سیاست‌ها را به صورت یک چارچوب بسته و متحجر ندیده‌ایم، قابل تکمیل است، قابل انطباق با شرایط گوناگونی است که ممکن است در هر برهه‌ای از زمان پیش بیاید و عملاً اقتصاد کشور را به حالت «انعطاف‌پذیری» می‌رساند؛ یعنی شکنندگی اقتصاد را در مقابل تکانه‌های گوناگون برطرف می‌کند. این الگو با تلاش و همفکری افراد صاحب‌نظر و با بحث در مجمع تشخیص مصلحت و حضور رؤسای قوا و مسئولان تهیه شده؛ از کمک صاحب‌نظران اقتصادی برای تهیه این الگو به طور کامل استفاده شده؛ در واقع یکی از محسنات این الگو این است که مورد وفاق است؛ یعنی در مجمع تشخیص، ورز پیدا کرده است و چکش‌کاری شده، جوانب آن دیده شده؛ رؤسای قوا در مجمع تشخیص حضور دارند، مسئولان گوناگون هم در آنجا هستند، بحث کردند؛ کار ملاحظه شده و دقت شده و مستحکم شده‌ای است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰).

۱-۳. پیشینه تحقیق

مقاومت به هر دو محرک درونی و انگیزه شخصی یا به تصمیم‌های سیاسی و عمومی بستگی دارد (Mileti, 1999). در ادامه تعریف مقاومت، اقتصاددانان واژه‌ای را در مفهوم وسیع‌تر از پایداری به‌عنوان ظرفیت برای جذب شوک‌های اقتصادی مطرح کردند که به ثبات، غیرآسیب‌پذیری، انعطاف‌پذیری نیز معروف است (Holling, 1973; Perrings, 2001).

به دلیل فراوانی مقاله‌ها در زمینه اقتصاد مقاومتی و محدودیت بیان آن در این مقاله، تنها تعدادی از مقاله‌ها به‌طور گزینشی در این بخش مورد بررسی قرار می‌گیرند. در مقاله‌ای به بررسی رابطه بین اقتصاد مقاومتی، گرایش کارآفرینانه و مدیریت دانش پرداخته شده است. جامعه آماری این مقاله ۱۰۰ نفر از کارآفرینان و صنعتگران یک شهرک صنعتی در شهر تبریز بوده است که بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از این تحقیق، رابطه معنادار بین اقتصاد مقاومتی، گرایش کارآفرینانه و مدیریت دانش وجود دارد. بر این اساس بین اقتصاد مقاومتی و گرایش کارآفرینانه، همبستگی بالاتری مشاهده شد. همچنین در بین ابعاد اقتصاد مقاومتی، حمایت از تولید ملی بالاترین همبستگی و مقابله با دشمن پایین‌ترین همبستگی را با گرایش کارآفرینانه دارند و از بین ابعاد اقتصاد مقاومتی، اقتصاد دانش‌بنیان، بالاترین و مدیریت مصرف، پایین‌ترین همبستگی را با مدیریت دانش دارد (محمدی مقدم و همکاران، ۱۳۹۲).

در مقاله‌ای، انعطاف‌پذیری و مقاومت به‌عنوان توانایی یک منطقه برای پیش‌بینی و برای آماده شدن جهت پاسخ دادن به یک اختلال تعریف شده است (Foster, 2007). در مقاله‌ای دیگر، انعطاف‌پذیری و مقاومت اقتصادی را توانایی یک منطقه برای بازیابی موفقیت از شوک‌ها برای اقتصادی می‌داند که با این شوک به سمت رشد پرتاب می‌شود (Hill et.al, 2008). باوجوداینکه تمرکز مقاله‌های یادشده بر مباحث

انعطاف‌پذیری و مقاومت به‌عنوان مفاهیم پایه‌ای اقتصاد مقاومتی است، ولی به جنبه‌های دیگر اقتصاد مقاومتی پرداخته نشده است.

در مقاله‌ای دیگر به رابطه اقتصاد کشور با درآمدهای نفتی پرداخته شده است، با توجه به اینکه اقتصاد کشور به‌شدت به درآمدهای نفتی وابسته است، پس تحریم صنایع نفتی و محدودیت توسعه صنعت نفت و گاز روی اقتصاد ج.ا.ایران تأثیرگذار بوده و درآمدهای دولت را کاهش می‌دهد. بر اساس رهیافت ساده‌انگاری، هرچند تحریم‌ها، آثار اقتصادی زیان‌باری در پی داشته است، اما نتوانسته بر اراده و عزم سیاسی دولت - ملت ایران در استیفای حقوق قانونی خود خللی وارد نماید. در این مقاله، راهکاری برای کاهش تأثیر تحریم بر روی اقتصاد ایران اشاره‌ای نشده است (یزدانی و نوذری، ۱۳۹۳).

یکی از مفاهیم مطرح شده در مباحث اقتصادی و اقتصاد مقاومتی، برگشت‌پذیری اقتصادی است که به‌عنوان یکی از روش‌های اطمینان از تحقق اقتصاد مقاومتی بر سنجش میزان دستیابی به آن متمرکز است. رمز اطمینان از تحقق اقتصاد مقاومتی و توسعه پایدار به پیاده‌سازی برگشت‌پذیری اقتصادی در تمامی امور اقتصادی و سازمان است. در این صورت، تصمیم‌ها به‌صورت مقطعی و بر اساس حدس و گمان نخواهد بود و از تصمیم‌گیری جزیره‌ای اجتناب می‌شود. در این مقاله به اطمینان از تحقق اقتصاد مقاومتی و سطح اطمینان از اجرایی شدن آن می‌پردازد، ولی راهکاری برای عملیاتی کردن اقتصاد مقاومتی را مطرح نکرده است (حسنوی و همکاران، ۱۳۹۳).

در مقاله‌ای دیگر، اقتصاد مقاومتی، مقاوم‌سازی اقتصاد ملی در برابر ضربه‌ها و اختلال‌های بالقوه و بالفعل (داخلی و خارجی) بر سرراه پیشرفت و دستیابی به هدف‌های چشم‌انداز با رویکرد تاب‌آور، بلندمدت‌نگر، راهبردی و برون‌گرا تعریف شده است. هدف اقتصاد مقاومتی، بازسازی و احیای اقتصاد ملی است و اتخاذ تدابیری برای بهره‌گیری از علم و فناوری بومی در کشور می‌تواند این نظریه را کاربردی کند. نویسندگان این مقاله تنها به بحث علم و فناوری اشاره کرده‌اند که می‌تواند در تحقق

اقتصاد مقاومتی تأثیرگذار باشد، ولی از ضعف‌های این مقاله نوع نگاه تک‌بعدی به مسئله اقتصاد مقاومتی و چگونگی استفاده از علم و فناوری در تحقق اقتصاد مقاومتی است (مصلی‌نژاد و نیک‌نیا، ۱۳۹۳).

در مقاله‌ای دیگر به نقش مصرف انرژی در تحقق اقتصاد مقاومتی پرداخته شده است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد مصرف انرژی در ایران در مقایسه با استانداردهای جهانی فاصله زیادی داشته است و از سویی، بهره‌وری انرژی در مقایسه با استانداردهای جهانی بسیار پایین است و باید سازوکارهای لازم برای غلبه بر چالش‌های کنونی صنعت نفت و گاز و انرژی برای رسیدن به اقتصاد مقاومتی ارائه شود. در این مقاله به راهکارهایی برای کاهش این چالش برای تحقق اقتصاد مقاومتی اشاره نشده است (باقری و تقوی، ۱۳۹۳).

در مقاله «ارائه مدل تبیین تأثیر مدیریت دانش بر اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: بانک انصار)»، برای مدیریت دانش بر اساس بررسی‌های از پیش انجام شده، سه فرایند تولید، اشتراک و به‌کارگیری دانش و همچنین برای اقتصاد مقاومتی شش مؤلفه حمایت از تولید ملی، مدیریت بهینه منابع طبیعی، توسعه اقتصادی، استفاده از ظرفیت ملی، فرهنگی و دینی، اقتصاد دانش‌بنیان و کاهش وابستگی به کشورهای بیگانه و جهش در خودکفایی در نظر گرفته شدند. این مقاله در بانک انصار انجام گرفته است که برای پژوهش‌های آینده می‌توان بانک‌های دیگر را نیز مورد مطالعه قرار داد. در این مقاله فقط به تأثیر مدیریت دانش بر اقتصاد مقاومتی پرداخته شده و به مباحث دیگر تأثیرگذار بر اقتصاد مقاومتی اشاره‌ای نشده است (اخوان و ایدلخانی، ۱۳۹۴).

در مقاله‌ای دیگر که به الگوی مدیریت دانش در سطح ملی پرداخته شده، جنبه‌های مختلفی برای تحقق این کار انجام شده است که وجه بهبود فرایندهای کسب‌وکار یکی از آن وجوه است که شامل قدرت پاسخگویی و انعطاف‌پذیری، رشد درآمد، رونق اقتصادی و توسعه و همچنین علم و فناوری می‌باشد و نتیجه یا خروجی آن هم اجرای

درست فرایندهای مدیریت دانش خواهد بود. وجه دیگر، شامل مفاهیمی همچون معرفت الهی، خردورزی، خوداتکایی، خودکفایی، غرور ملی، افزایش بهره‌وری و بهبود شاخص‌های رفاه اجتماعی است و در دسته پیامدهای فرایند مدیریت دانش می‌گنجد. با تحقق این مفاهیم، جامعه و اقتصاد دانش‌بنیان تحقق می‌یابد که هدف نهایی اجرای مدیریت دانش در سطح ملی است. در این پژوهش، به ارتباط مدیریت دانش با اجرایی شدن فعالیت‌های اقتصاد دانش‌بنیان اشاره دارد (اخوان و نبی‌زاده، ۱۳۹۴).

با توجه به بیانات مقام معظم رهبری که کارآفرینی و ایجاد بنگاه‌های اشتغال، بازویی برای اقتصاد است (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۲/۴)، می‌توان گفت که یکی از اقدام‌های اساسی برای اقتصاد مقاومتی، کارآفرینی است. کارآفرینی و کارآفرینان با تأسیس شرکت‌هایی که منجر به ایجاد بازار و فرصت‌های جدید می‌شود، نقش بسیار حیاتی را در اقتصاد ایفا می‌کند (ملاوادی، ۱۳۹۳). در این میان، شرکت‌های دانش‌بنیان می‌توانند نقش قلب تپنده اقتصاد کشور را ایفا کنند، بنابراین اهمیت مباحث دانش، تسهیم دانش و مدیریت دانش دوچندان شده و باید تلاش نمود تا زمینه و بستر مناسب برای پذیرش فرهنگی موارد فوق ایجاد گردد (اخوان، ۱۳۹۴). برای ایجاد فرهنگ دانش‌بنیان در سازمان‌ها باید ابتدا فرهنگ تسهیم دانش را در سازمان نهادینه کرد تا افراد با به اشتراک گذاشتن دانش و تجربه‌های خود بتوانند وابستگی کشور را به دانش خارجی کم کنند و با به اشتراک گذاشتن دانش و بالا رفتن سطح دانش، افراد احساس توانمند بودن بنمایند و به این باور برسند که بدون نیاز به دانش کشورهای دیگر و با تکیه بر ظرفیت‌های خود می‌توانند تهدید تحریم‌ها را به فرصت تبدیل نمایند (کوثری و همکاران، ۱۳۹۳).

۱-۴. پرسش‌های تحقیق

۱-۴-۱. پرسش اصلی

مؤلفه‌های مطرح در اقتصاد مقاومتی کدامند؟

۲-۴-۱. پرسش فرعی

اولویت‌بندی عوامل مطرح در تحقق اقتصاد مقاومتی چیست؟

۵-۱. روش‌شناسی تحقیق

ماهیت موضوع پژوهش این است که محققان در پی بررسی عوامل مؤثر برای تحقق اقتصاد مقاومتی است و هدف تحقیق نیز پیدا کردن مهم‌ترین عوامل برای رسیدن به این مهم است.

این پژوهش، از نظر هدف، کاربردی و از نظر گردآوری اطلاعات در بخش ادبیات تحقیق، کتابخانه‌ای با مراجعه به اسناد و مدارک موجود و همچنین مراجعه به نظرات خبرگان کیفی و برای تحلیل آنها از روش نظریه داده‌بنیاد استفاده شده که اولین مشخصه روش رویش نظریه، فقدان نظریه‌ای از پیش تعیین شده در آغاز تحقیق است. نظریه در روش یادشده، در جریان تحقیق ظهور می‌یابد؛ در واقع، در این روش، برخلاف سایر روش‌ها که در آنها محقق ابتدا فرضیه‌ای را مطرح می‌کند و سپس یک روش پژوهش استقرایی از مراجعه به واقعیت آن را آزمون می‌نماید، فرضیه‌ای وجود ندارد. روش رویش نظریه، اکتشافی است که به پژوهشگران در حوزه‌های موضوعی گوناگون امکان می‌دهد تا به جای اتکا به نظریه‌های موجود و از پیش تعریف شده، خود به تدوین نظریه اقدام کند (منصوریان، ۱۳۸۵).

ابزار گردآوری اطلاعات در مرحله کمی تحقیق، پرسشنامه مقایسه زوجی است که روایی آن توسط خبرگان موضوع مورد تأیید قرار گرفت و پایایی آن با توجه به ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۹۵ محاسبه گردید.

در این تحقیق، پرسشنامه بین ۱۵ خبره مرد بالای ۳۵ سال سن، توزیع شد که همگی دارای مدرک دکتری و از استادان حوزه اقتصادی و آشنا به موضوع اقتصاد مقاومتی بوده و بیشتر آنها عضو هیئت علمی دانشگاه هستند.

ابزارهای به کار گرفته شده در این تحقیق، روش الگوسازی ساختاری تفسیری دیمتل - آی. اس. ام است. در این تحقیق با مراجعه به ادبیات موضوع، عوامل مؤثر بر تحقق اقتصاد مقاومتی، شناسایی شد و پس از آن با استفاده از الگوی آی. اس. ام عوامل سطح بندی گردیدند.

۱-۵-۱. روش دیمتل^۱

دیمتل به دنبال نظام مند کردن و ساختاردهی به اطلاعات بوده و شدت ارتباطات را به صورت امتیازدهی مورد سنجش قرار می دهد و انتقال پذیری روابط را امکان پذیر می کند. این روش بر مبنای گراف جهت دار بنا شده است که روابط علی و معلولی (اثرگذار و اثرپذیر) عوامل موجود در یک نظام را با استفاده از قضاوت خبرگان و کارشناسان، به دست می آورد و ساختاری سلسله مراتبی را ارائه می کند.

در این راستا، ابتدا با توجه به نظر کارشناسان، روابط حاکم بر ارتباطات بین رؤس را تعیین کرده و ماتریس $n \times n$ مقایسه های زوجی میان عوامل، طبق نظر کارشناسان برقرار می شود که معرف میزان تأثیر رابطه بین آنهاست (در آن a_{ij} درجه نفوذ معیار C_j بر C_i است).

$$z = \begin{pmatrix} 0 & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \dots & 0 \end{pmatrix}$$

برای تولید ماتریس روابط مستقیم، برای سنجش رابطه میان شاخص های مختلف از پنج مقیاس N (بدون تأثیر)، VL (تأثیر بسیار کم)، L (تأثیر کم)، H (تأثیر زیاد)، VH (تأثیر بسیار زیاد) استفاده می شود.

۱-۵-۱-۱. نرمال سازی ماتریس M

در مرحله بعد، به نرمال سازی ماتریس روابط مستقیم پرداخته می شود. با ضرب ماتریس روابط مستقیم در ضریب نرمال سازی، ماتریس روابط مستقیم نرمال شده به دست می آید (Yi mu, 2012).

$$\lambda = \text{Max}(\text{Max}_{j=1}^p \sum_{i=1}^p a_{ij}, \text{Max}_{i=1}^p \sum_{j=1}^p a_{ij}) \quad \text{فرمول شماره (۱)}$$

$$Z = \lambda^{-1} A \quad \text{فرمول شماره (۲)}$$

۱-۵-۱-۲. ایجاد ماتریس روابط مستقیم و غیرمستقیم

در این مرحله به محاسبه ماتریس روابط مستقیم و غیرمستقیم پرداخته می شود که چگونگی محاسبه آن در رابطه زیر نشان داده شده است. t_{ij} ها درایه های ماتریس روابط مستقیم و غیرمستقیم هستند.

$$T = \lim(Z + Z^2 + Z^3 + \dots + Z^k) = Z(1 - Z)^{-1} \quad \text{فرمول شماره (۳)}$$

با استفاده از مقادیر t_{ij} ها می توان مجموع هر ردیف (D_i) و مجموع هر ستون (R_j) را به دست آورد (Yi mu, 2012).

$$D_i = \sum_{j=1}^p t_{ij} \quad (i=1,2,\dots,p) \quad R_j = \sum_{i=1}^p t_{ij} \quad (j=1,2,\dots,p) \quad \text{فرمول شماره (۴)}$$

مجموع هر ردیف (D_i) نشان دهنده میزان نفوذ و سطح اثرگذاری شاخص i و مجموع هر ستون (R_j) نیز نشان دهنده میزان نفوذپذیری و سطح اثرپذیری شاخص j است. مقادیر کلیدی ($D_i + R_j$) و ($D_i - R_j$) به ترتیب، شدت تعامل و شدت اثرگذاری یک عامل را نشان می دهد (Safdari ranjbar, 2014).

۲-۵-۱. روش آی. اس. ام^۱

در این تحقیق، آی. اس. ام بیان می‌کند که عوامل مورد بررسی مانند عوامل اقتصادی، زیرساختی، فرهنگی و ... به چه میزان در دستیابی سازمان به هدف‌هایش دخالت دارند و وابستگی آنها نسبت به یکدیگر چگونه است. الگوی آی. اس. ام قادر است ارتباط بین شاخص‌ها را تعیین نماید که به صورت تکی یا گروهی به یکدیگر وابسته‌اند.

۱-۲-۵-۱. مراحل انجام کار روش آی. اس. ام

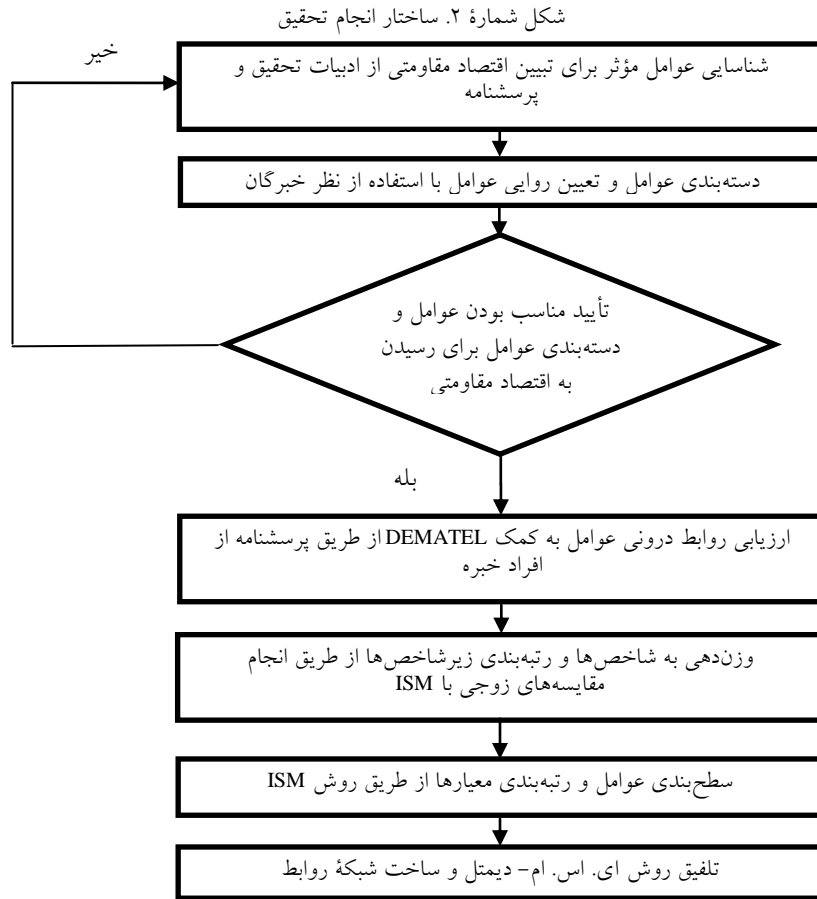
الگوی آی. اس. ام برای شناسایی و توصیف مشکل ساختاری استفاده می‌شود و ارتباط بین عوامل مختلف را به دست می‌آورد (Sanjay & Ravi, 2004, Mandal & Deshmukh, 1994) برای رسیدن به افزایش بینش ادراکی درون نظام، استفاده از الگوی آی. اس. ام می‌تواند یک انتخاب عاقلانه باشد (Ravi and Shankar, 2005).

۲-۲-۵-۱. سطح‌بندی عوامل مؤثر

چگونگی سطح‌بندی عوامل به این‌گونه است که هر شاخصی که مجموعه دسترس‌پذیری و اشتراک یکسان دارد، در سطح ۱ قرار می‌گیرد، سپس شاخص یادشده از مجموعه شاخص‌ها حذف می‌شود و این روند برای عوامل دیگر انجام می‌شود تا تمامی عوامل سطح‌بندی گردند (Safdari ranjbar, 2014).

۳-۵-۱. استفاده از ترکیب آی. اس. ام- دیمتل

آی. اس. ام، رابطه‌ای علت و معلولی را بین عوامل در نظر می‌گیرد (Ravi et.al, 2005) و دیمتل، تفاوت این عوامل علت و معلولی را به صورت کمی مشخص می‌کند و شدت تعامل و اثرگذاری میان عوامل و شدت و قوت روابط را به دست می‌آورد. در شکل شماره ۲ ساختار انجام تحقیق ارائه شده است (Safdari ranjbar, 2014).

۲. ادبیات تحقیق

۲-۱. تعریف اقتصاد مقاومتی

اقتصاد مقاومتی، نظامی اقتصادی است که رابطه نزدیکی با انسجام ملی دارد و هماهنگ با سیاست‌های کلان سیاسی و امنیتی نظام اسلامی و مقاومت در برابر اقدام‌های تخریبی مستکبران است، تا بتواند در برابر ضربه‌های اقتصادی تحریم‌ها و توطئه‌های گوناگون اقتصادی نظام استکبار مقاومت کرده و به توسعه و پیشرفت خود ادامه دهد و روند رو به رشد همه‌جانبه خود را در ابعاد ملی، منطقه‌ای و جهانی حفظ کند. منظور از

اقتصاد مقاومتی واقعی، اقتصادی فعال و پویاست نه یک اقتصاد منفعل وابسته؛ به گونه‌ای که کشور با مقاومت در برابر موانع و ناملازمات، روند پیشرفت پایدار خود را حفظ کند (عسگری، ۱۳۹۱). معنای اقتصاد مقاومتی، این گونه نیست که مردم کشور ایران مانند کشورهای بحران‌زده غرب، تن به ریاضت اقتصادی دهند و عرصه زندگی برای آنها سخت شود، بلکه اقتصاد مقاومتی این امکان را فراهم می‌آورد تا سبک زندگی مردم به سمت حرکت جهادگونه و ایستادگی در برابر نقشه‌های دشمن هدایت شود و مردم از سبک زندگی مبتنی بر غرب پرهیز کنند و روش زندگی خود را بر اساس الگوی اسلامی- ایرانی تنظیم کنند (جبل‌عاملی، ۱۳۹۱). اقتصاد مقاومتی، مجموعه اقدام‌ها و تمهیداتی است که در عرصه کشور برای مقابله با فشارهای اقتصادی، سیاسی و تبلیغاتی در سطح بین‌المللی انجام می‌گیرد. هدف اقتصاد مقاومتی، خنثی‌سازی تحریم‌ها و فشارهای دشمنان و تبدیل تهدیدها به رشد و توسعه اقتصادی است (مبینی، ۱۳۹۲).

این تحقیق، بر تعریف مقام معظم رهبری از اقتصاد مقاومتی به‌عنوان تعریف منتخب تأکید دارد و این تعریف را ارجح بر سایر تعریف‌ها می‌داند که «اقتصاد مقاومتی یعنی مقاوم‌سازی، محکم‌سازی پایه‌های اقتصاد؛ این چنین اقتصادی چه در شرایط تحریم، چه در شرایط غیرتحریم، بارور خواهد بود و به مردم کمک می‌کند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۱/۰۹). تاکنون عوامل بسیاری برای اقتصاد مقاومتی به‌عنوان عوامل تأثیرگذار شناخته شده که برخی از آنها عبارتند از: حداقل نمودن تنش‌های اجتماعی، تحقق عدالت اجتماعی و برابری، توجه به نقش کارآفرینان، مردمی‌سازی اقتصاد، استفاده از فناوری نوین، توسعه و انتشار فناوری و حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان، توسعه نوآوری از طریق تحقیقات بنیادی، الگوهای مناسب حکمرانی، بهره‌گیری از مدیریت دانش، مدیریت فناوری و الگوهای آینده‌نگری علم و فناوری، تغییر شرکای تجاری ایران، سرعت و مدت‌زمان تحریم، استفاده از راهبرد فنریت^۱ اقتصادی، منع مبادله آزاد سرمایه، تداوم رشد در

شرایط فشارهای بیرونی، پیاده‌سازی اقتصاد دانش‌بنیان، توجه به سرمایه فکری ملی، گسترش دانشگاه‌های کارآفرین، حمایت از تولید ملی، برنامه‌ریزی راهبردی، آگاهی عمومی و فرهنگ‌سازی در جامعه، تقویت همبستگی درونی، توسعه سرمایه انسانی در جهت اقتصاد دانش‌بنیان، بهره‌گیری مناسب از نیروهای متخصص و دانشگر، مدیریت صحیح منابع انسانی.

با توجه به مطالب ارائه‌شده، برخی از عوامل مؤثر در تحقق اقتصاد مقاومتی در جدول شماره ۱ قابل مشاهده است که به چند نمونه از آن در ادامه اشاره می‌شود. توسعه و انتشار فناوری و حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان، الگوی مناسب حکمرانی، تغییر شرکای تجاری ایران، استفاده از فناوری نوین، توجه به نقش کارآفرینان، تحقق عدالت اجتماعی و برابری، مردمی‌سازی اقتصاد به‌عنوان عوامل مؤثر بر تحقق اقتصاد مقاومتی شناسایی شد، همچنین عامل جهاد اقتصادی، کاهش نوسانات نرخ ارز، پیاده‌سازی اقتصاد دانش‌بنیان، تداوم رشد در شرایط فشارهای بیرونی، حمایت از تولید ملی، افزایش اشتغال نیز در تحقق اقتصاد مقاومتی مؤثر است، از سوی دیگر عوامل برنامه‌ریزی راهبردی، تقویت همبستگی درونی، ایجاد مزیت نسبی بر اساس سرمایه انسانی، بهره‌گیری مناسب از نیروهای متخصص و دانشگر می‌تواند در تحقق اقتصاد مقاومتی نقش بسزایی داشته باشد.

با توجه به مرور ادبیات انجام‌شده و نظر برخی از خبرگان، این عوامل در هفت دسته به شرح جدول شماره ۱ تقسیم‌بندی شدند.

جدول شماره ۱. عوامل اقتصاد مقاومتی مستخرج از ادبیات

عوامل	حوزه‌های مورد بحث	مراجع
عوامل اجتماعی	حداقل نمودن تنش‌های اجتماعی	ناصری و همکاران (۱۳۹۳)
	تحقق عدالت اجتماعی و برابری	ناصری و همکاران (۱۳۹۳)
	توجه به نقش کارآفرینان	ملاداوودی (۱۳۹۳)
	مردمی‌سازی اقتصاد	باقری و تقوی (۱۳۹۳)
	حمایت از کارآفرین و سرمایه‌گذار	مطلق و ذبیحی (۱۳۹۳)
	توجه به تأمین اجتماعی	کریمی (۱۳۹۳)
عوامل فناوری	استفاده از فناوری نوین	غفاری و همکاران (۱۳۹۳)
	توسعه و انتشار فناوری و حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان	(Kudama (2007): اسدی و همکاران (۱۳۹۳); شیروی و رضایی (۱۳۹۳); میرمعظی (۱۳۹۳); مصلی‌نژاد (۱۳۹۳); کوثری و همکاران (۱۳۹۳); پارسامنش و همکاران (۱۳۹۳)
	توسعه نوآوری از طریق تحقیقات بنیادی	شاه‌آبادی و میرزبابازاده (۱۳۹۳)
	بهره‌گیری از مدیریت دانش، مدیریت فناوری و الگوهای آینده‌نگری علم و فناوری	شاه‌آبادی و میرزبابازاده (۱۳۹۳)
عوامل دولتی و سیاسی	الگوهای مناسب حکمرانی	سلاطین و جهانی (۱۳۹۳)
	تغییر شرکای تجاری ایران	باستانی و انسان (۱۳۹۳); غفاری و لطفعلی (۱۳۹۳)
	تأثیر مکاتب سیاسی	راغب (۱۳۹۳); Seifzadeh (2005); یزدانی و گرمه‌خانی (۱۳۹۳)
	سرعت و مدت‌زمان تحریم	یوسفی (۱۳۹۳); ولی‌زاده (۱۳۹۳)
	منع مبادله آزاد سرمایه	ناصری و همکاران (۱۳۹۳)
	مصون‌سازی از تحریم‌ها	شیروی و رضایی (۱۳۹۳)
	امنیت و ثبات	اسدی و همکاران (۱۳۹۳)
	جهاد اقتصادی	عبدالملکی (۱۳۹۳)
عوامل اقتصادی	تداوم رشد در شرایط فشارهای بیرونی	خاندوزی و درخشان (۱۳۹۳)
	کاهش تفاوت‌های درآمد طبقات اجتماعی	ناصری و همکاران (۱۳۹۳)
	استفاده از راهبرد فتریت اقتصادی	لطف‌الله‌زاده و حسینی (۱۳۹۳)
	ایجاد اقتصاد تولیدی و نه اقتصاد مصرفی	ناصری و همکاران (۱۳۹۳)
	توجه به خصوصی‌سازی و اجرای اصل ۴۴	مطلق و ضبیحی (۱۳۹۳)
	پیاده‌سازی اقتصاد دانش‌بنیان	مطلق و ضبیحی (۱۳۹۳)
	کاهش نوسانات نرخ ارز	جلایی و همکاران (۱۳۹۳)
	حمایت از سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	شاه‌آبادی و میرزبابازاده (۱۳۹۳)
	عدم تزلزل در برابر شوک‌های خارجی اقتصاد	اسدی و همکاران (۱۳۹۳)

توجه به سرمایه فکری ملی	نبی‌زاده (۱۳۹۴)؛ اخوان و باقری (۱۳۹۳)	عوامل حمایتی
توسعه گردشگری	اسدی و همکاران (۱۳۹۳)	
گسترش دانشگاه‌های کارآفرین	اسدی و همکاران (۱۳۹۳)	
افزایش میزان تحقیق و توسعه	شاه‌آبادی و میرزابابازاده (۱۳۹۳)	
بهبود کاوی از کشورهای موفق	گروینر (۱۳۸۶)	
حمایت از تولید ملی	ناصری و همکاران (۱۳۹۳)؛ مقام معظم رهبری (۱۳۹۲)	
افزایش اشتغال	سلاطین و جهانی (۱۳۹۳)	
کاهش وابستگی به صنعت نفت	باقری و تقوی (۱۳۹۳)	
برنامه‌ریزی راهبردی	غفاری و همکاران (۱۳۹۳)	
اصلاح قوانین ضد تولید	مطلق و ضبیحی (۱۳۹۳)	
آگاهی عمومی و فرهنگ‌سازی در جامعه	قراگوزلو (۱۳۹۳)؛ مصلی‌نژاد (۱۳۹۳)	عوامل فرهنگی
مدیریت مصرف و اصلاح الگوی مصرف	خامنه‌ای (۱۳۹۲)؛ غفاری و لطفعلی (۱۳۹۳)	
تقویت همبستگی درونی	ناصری و همکاران (۱۳۹۳)	
مهار سوداگری و فساد	غفاری و لطفعلی (۱۳۹۳)؛ فرزام و همکاران (۱۳۹۳)	
خودباوری و خوداتکایی	شیروی و رضایی (۱۳۹۳)	
توسعه سرمایه انسانی در جهت اقتصاد دانش‌بنیان	شاه‌آبادی و میرزابابازاده (۱۳۹۳)	عوامل انسانی
ایجاد مزیت نسبی بر اساس سرمایه انسانی	شاه‌آبادی و میرزابابازاده (۱۳۹۳)	
بهره‌گیری مناسب از نیروهای متخصص و دانشگر	میرباقری (۱۳۹۳)؛ شیروی و رضایی (۱۳۹۳)؛ غفاری و همکاران (۱۳۹۳)؛ کوثری و همکاران (۱۳۹۳)	
مدیریت صحیح منابع انسانی	اخوان و باقری (۱۳۹۱)؛ اخوان (۱۳۹۴)	

با توجه به دیدگاه مقام معظم رهبری که اقتصاد مقاومتی خواهد توانست در بحران‌های رو به افزایش جهانی، الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را عینیت بخشد و زمینه و فرصت مناسب برای نقش‌آفرینی مردم و فعالان اقتصادی در تحقق حماسه اقتصادی فراهم کند، در این تحقیق، تمامی عوامل مؤثر بر اقتصاد مقاومتی گردآوری گردید. در تمامی منابع مورد بررسی در پیشینه تحقیق، تنها به یک عامل مؤثر بر تحقق اقتصادی اشاره شده است و تاکنون تحقیقی، همه عوامل مؤثر بر تحقق اقتصاد مقاومتی را گردآوری و دسته‌بندی نکرده و اولویت‌بندی بین این عوامل و تأثیرگذاری

هر یک از عوامل بر یکدیگر و سطح‌بندی آنان را انجام نداده است، ازاین‌رو نوآوری این مقاله، برشماری تمامی عوامل و اولویت‌بندی آنهاست.

۲-۳. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

در سال‌های گذشته، سیاست‌های گوناگونی مانند سیاست انرژی، سیاست تولید ملی، سیاست اصل ۴۴، سیاست امنیت سرمایه‌گذاری، سیاست‌های آب و غیره در زمینه‌های اقتصادی ابلاغ شده است. در این سیاست‌ها آنچه کانون توجه در هر بخشی بوده است، ارائه نقشه راه بوده است. اجرای این سیاست‌ها عامل «رفع مشکلات اقتصادی کشور» و «عقب‌نشینی دشمن در زمینه جنگ تمام‌عیار اقتصادی» علیه ملت ایران است (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۴/۱۱/۲۷).

مقام معظم رهبری، باهدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به هدف‌های سند چشم‌انداز بیست‌ساله، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا را ابلاغ نمودند. برخی از مهم‌ترین بندهای این سیاست عبارت است از:

(۱) تأمین شرایط و فعال‌سازی تمامی امکانات و منابع مالی و سرمایه‌های انسانی و علمی کشور به‌منظور توسعه کارآفرینی و به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی با تسهیل و تشویق همکاری‌های جمعی و تأکید بر ارتقای درآمد و نقش طبقات کم‌درآمد و متوسط،

(۲) پیشتازی اقتصاد دانش‌بنیان، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآوری به‌منظور ارتقای جایگاه جهانی کشور و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان و دستیابی به رتبه اول اقتصاد دانش‌بنیان در منطقه،

- (۳) محور قرار دادن رشد بهره‌وری در اقتصاد با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار، تقویت رقابت‌پذیری اقتصاد، ایجاد بستر رقابت بین مناطق و استان‌ها و به‌کارگیری ظرفیت و قابلیت‌های متنوع در جغرافیای مزیت‌های مناطق کشور،
- (۴) استفاده از ظرفیت اجرای هدفمندسازی یارانه‌ها در جهت افزایش تولید، اشتغال و بهره‌وری، کاهش شدت انرژی و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی،
- (۵) سهم‌بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف متناسب با نقش آنها در ایجاد ارزش، به‌ویژه با افزایش سهم سرمایه‌انسانی از طریق ارتقای آموزش، مهارت، خلاقیت، کارآفرینی و تجربه،
- (۶) افزایش تولید داخلی نهاده‌ها و کالاهای اساسی (به‌ویژه در اقلام وارداتی) و اولویت دادن به تولید محصولات و خدمات راهبردی و ایجاد تنوع در مبادی تأمین کالاهای وارداتی باهدف کاهش وابستگی به کشورهای محدود و خاص،
- (۷) تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی با تأکید بر افزایش کمی و کیفی تولید (مواد اولیه و کالا)،
- (۸) مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه‌ریزی برای ارتقای کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید،
- (۹) صلاح و تقویت همه‌جانبه نظام مالی کشور باهدف پاسخگویی به نیازهای اقتصاد ملی، ایجاد ثبات در اقتصاد ملی و پیشگامی در تقویت بخش واقعی،
- (۱۰) حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به‌تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزآوری مثبت،
- (۱۱) افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور،
- (۱۲) مقابله با ضربه‌پذیری درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز،

- (۱۳) تقویت فرهنگ جهادی در ایجاد ارزش افزوده، تولید ثروت، بهره‌وری، کارآفرینی، سرمایه‌گذاری و اشتغال مولد،
- (۱۴) تبیین ابعاد اقتصاد مقاومتی و گفتمان‌سازی آن به‌ویژه در محیط‌های علمی، آموزشی و رسانه‌ای و تبدیل آن به گفتمان فراگیر و رایج ملی.

۳. یافته‌های تحقیق

بر اساس هشت عامل حمایتی، اجتماعی، فناوری (سخت و نرم)، دولتی و سیاسی، فرهنگی، انسانی، اقتصادی و اقتصاد مقاومتی، ماتریس ۸×۸ از مقایسه‌های زوجی تنظیم شد و داده‌های اولیه به‌عنوان عناصر ماتریس روابط مستقیم در نظر گرفته شد و تأثیر روابط بین آنها را به‌روشنی دیده شد، سپس از روش دیمتل استفاده شد تا ساختار شبکه‌ای و روابط علی بین مؤلفه‌ها به دست آید. گفتنی است که در این معیاردهی از طیف پنج‌درجه‌ای دیمتل استفاده شد و به‌عنوان راهنمای امتیازدهی ماتریس، در اختیار خبرگان قرار گرفت که امتیاز N (بدون تأثیر) و امتیاز VH (تأثیر خیلی کم) و امتیاز L (تأثیر کم) و امتیاز H (تأثیر زیاد) و امتیاز VH (تأثیر خیلی زیاد) است. وجود یا عدم وجود رابطه نهایی بین دو عامل با استفاده از نرم‌افزار و با استفاده از رأی اکثریت خبرگان تصمیم‌گیری شد.

جدول شماره ۲. عوامل مؤثر بر تحقق اقتصاد مقاومتی

C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
حمایتی	اجتماعی	فناوری	دولتی و سیاسی	فرهنگی	انسانی	اقتصادی	تحقق اقتصاد مقاومتی

در جدول شماره ۲، عوامل مؤثر بر تحقق اقتصاد مقاومتی آورده شده که عامل تحقق اقتصاد مقاومتی نیز به این دلیل جزو عوامل قرار گرفته است که مجموعه‌ای از عوامل برای تحقق این امر موردنیاز است تا اقتصاد مقاومتی تحقق یابد.

جدول شماره ۳. مجموع ردیف (نفوذگذاری)

C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
۱/۸۱۴	۱/۲۵۸	۱/۱۶۵	۱/۳۷۱	۱/۷۱۲	۱/۲۵۳	۱/۲۶۶	۱/۲۱۵

جمع سطری درایه‌ها به دست آمده از ماتریس زوجی که در اختیار پاسخ‌دهندگان (خبرگان) قرار گرفت، معرف بانفوذترین عوامل بر سایر عناصر نظام است و با D نمایش داده می‌شود که در جدول شماره ۳ قابل مشاهده است. مفهوم نفوذگذاری بر این موضوع اشاره دارد که وقتی عاملی به عنوان بانفوذ انتخاب می‌شود، آن عامل، توانایی نفوذگذاری بر سایر عوامل را داراست. بانفوذترین عوامل به ترتیب، حمایتی، فرهنگی، دولتی و سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، انسانی، اقتصاد مقاومتی، فناوری می‌باشند که نفوذگذاری عامل حمایتی، بیشتر از عوامل دیگر و عامل فناوری، کمتر است که طبق ادبیات تحقیق نیز منطقی به نظر می‌رسد؛ چراکه زیرمؤلفه‌های عامل حمایتی مانند توجه به سرمایه فکری ملی، افزایش میزان تحقیق و توسعه، بهینه‌کاوای از کشورهای موفق و کاهش وابستگی به صنعت نفت و ... جزو عوامل پایه‌ای می‌باشند و اگر روی این شاخص‌ها سرمایه‌گذاری شده و حمایت شوند، می‌توان به تحقق اقتصاد مقاومتی امیدوار بود همچنین عامل فناوری که شامل توسعه نوآوری، توسعه و انتشار فناوری است، به عنوان کم نفوذترین عامل انتخاب شد که نتایج در جدول شماره ۳ ارائه شده است.

جدول شماره ۴. مجموع ستونی (نفوذپذیری)

C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
۰/۹۷۲	۱/۳۰۵	۱/۱۸۹	۱/۶۳	۱/۰۰۷	۱/۲	۱/۴۶۳	۱/۷۵۴

جمع سطری درایه‌ها به دست آمده از ماتریس زوجی که در اختیار پاسخ‌دهندگان (خبرگان) قرار گرفت، معرف نفوذپذیرترین عوامل از سایر عناصر است و با R نمایش داده می‌شود که در جدول شماره ۴ قابل مشاهده است. آن عامل که به عنوان نفوذپذیر

انتخاب می‌شود؛ در واقع قابلیت آن را دارد که سایر عوامل در آن نفوذ کنند و تأثیر بگذارند. نفوذپذیرترین عوامل، اقتصاد مقاومتی، دولتی و سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، انسانی، فناوری، فرهنگی، حمایتی است که عوامل دولتی و سیاسی (بیشترین عامل مثبت در محور افقی)، اقتصادی به دلیل تأثیرپذیری از تصمیم‌های دولت، جزو نفوذپذیرترین عوامل محسوب می‌شود.

جدول شماره ۵. شدت تعامل (اهمیت)

C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
۰/۸۴۲	-۰/۰۴۶	-۰/۰۲۳	-۰/۲۵۸	۰/۷۰۶	۰/۰۵۳	-۰/۱۹۶	-۰/۵۳۹

گفتنی است که در روش دیمتل، D+R اهمیت عوامل را نشان می‌دهد و هر چه D+R بیشتر باشد، آن عامل بااهمیت‌تر است که در جدول شماره ۵ قابل مشاهده است. بااهمیت‌ترین عوامل برای تحقق اقتصاد مقاومتی، به ترتیب عامل دولتی و سیاسی، تحقق اقتصاد مقاومتی، حمایتی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، انسانی، فناوری است و با توجه به ادبیات تحقیق، ترتیب اهمیت، منطقی است و برای اجرایی‌شدن اقتصاد مقاومتی، نقش دولت مهم است و تأثیر فناوری در تحقق اقتصاد مقاومتی کمتر می‌باشد. به این دلیل که در بررسی نفوذپذیرترین عامل برای تحقق اقتصاد مقاومتی، عامل دولتی - سیاسی به‌عنوان نفوذپذیرترین عامل شناسایی شد، برای رسیدن به اقتصاد مقاومتی، لازم است روی عامل دولتی - سیاسی سرمایه‌گذاری شود که در جدول شماره ۵ سطر D+R قابل مشاهده است. همان‌گونه که در شکل شماره ۳ نشان داده شده، اگر عاملی در محور افقی، فاصله بیشتری نسبت به مبدأ داشته باشد، آن عامل بیشترین اهمیت را داراست که در این تحقیق، عامل دولتی - سیاسی بااهمیت‌ترین عامل است. دولت در شرایط امروز اقتصاد ایران، بزرگ‌ترین رسالت را دارد. هر یک از سیاست‌هایش از اهمیت

فوق العاده‌ای برخوردار است. هزینه فرصت‌ها به شدت بالاست و نیاز به هوشمندی و دقت خاصی از سوی دولت احساس می‌شود (غفارپور و پورحاتمی، ۱۳۹۳).

گفتنی است شورای اقتصاد نیز در همین راستا، ۶۸۷ برنامه برای اجرای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی تصویب نموده و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، سامانه‌ای را برای رصد اقدام‌های دستگاه‌ها برای اجرای این سیاست‌ها ایجاد کرده است. نتایج اقدام‌های دولت، رشد اقتصادی، افزایش سرمایه‌گذاری، کاهش تورم، ثبات نرخ ارز و افزایش صادرات غیرنفتی به عنوان محورهای مورد تأکید در اقتصاد مقاومتی بود (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۳/۱۱/۲۹).

جدول شماره ۶: شدت اثرگذاری (علیت)

C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
۲/۷۸۶	۲/۵۶۳	۲/۳۵۴	۳/۰۰۱	۲/۷۱۹	۲/۴۵۳	۲/۷۲۹	۲/۹۶۹

تفاضل R و D (R-D) علیت بودن هر عامل را نشان می‌دهد؛ به عبارتی هر قدر میزان این تفاضل (D-R) بزرگ‌تر از صفر باشد، آن عامل، متغیر علت بوده که می‌توان آن را اثرگذار تلقی کرد و هر چه D-R کمتر از صفر باشد، آن عامل، یک متغیر معلول یا اثرپذیر محسوب می‌شود که در جدول شماره ۶ قابل مشاهده است.

عوامل حمایتی، فرهنگی، انسانی، متغیر علت یا اثرگذار هستند و عوامل اقتصاد مقاومتی، دولتی و سیاسی، اجتماعی، فناوری، اقتصادی، عوامل معلول است که نشان از تأثیرپذیری بالای این عوامل دارد که منطقی به نظر می‌رسد؛ چراکه عوامل حمایتی، فرهنگی و انسانی، عوامل درونی و پایه‌ای یک جامعه هستند.

۳-۱. لایه‌بندی عوامل توسط روش آی. اس. ام

برای رسیدن به سطح‌بندی عوامل و اولویت‌بندی و تعیین روابط علت و معلولی میان آنها، از روش آی. اس. ام استفاده شده است. همان‌گونه که در روش تحقیق بیان

پس از اینکه ماتریس خودتعاملی به دست آمد، می‌توان ماتریس دسترس‌پذیری اولیه و نهایی را با استفاده از مراحل که در روش تحقیق این پژوهش بیان شد، به دست آورد. در این ماتریس، روابط مستقیم و غیرمستقیم عناصر مشخص شده که نتایج ماتریس دسترسی نهایی در جدول شماره ۹ ارائه گردیده است.

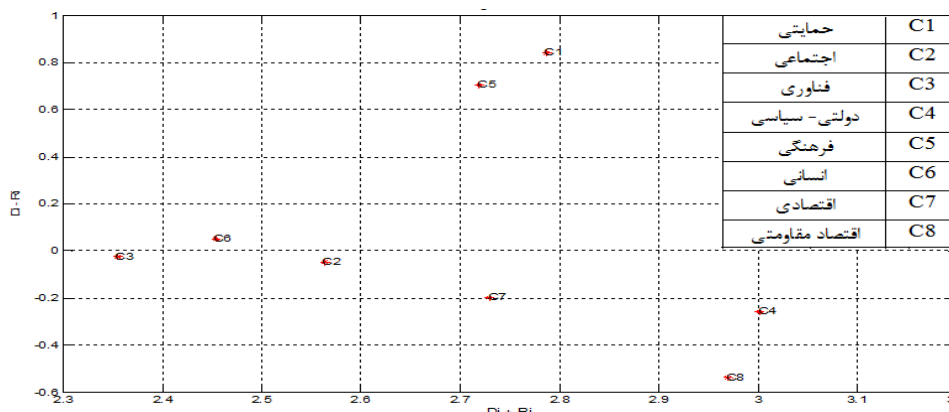
جدول شماره ۹. ماتریس دسترسی نهایی

شاخص‌های تحقیق	حمایتی	اجتماعی	فناوری	دولتی و سیاسی	فرهنگی	انسانی	اقتصادی	تحقق اقتصاد مقاومتی
حمایتی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
اجتماعی	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۱	۱
فناوری	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۱	۱
دولتی و سیاسی	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۱
فرهنگی	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
انسانی	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۱	۱
اقتصادی	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۱
تحقق اقتصاد مقاومتی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱

در نهایت، الگوی آی.اس.ام به دست آمده از شاخص‌ها، به این صورت است که هرچه یک شاخص در سطح پایین‌تری در الگوی آی.اس.ام باشد، دارای اثرگذاری بالاتری بر دیگر شاخص‌هاست. پس از اینکه تمامی شاخص‌ها در الگو سطح‌بندی شد، می‌توان الگوی آی.اس.ام (ساختاری تفسیری) آنها را ترسیم کرد که شامل همه شاخص‌ها و روابط بین آنهاست که عوامل در جدول شماره ۲ ارائه شده است.

الگوی آی.اس.ام این پژوهش، در چهار سطح دسته‌بندی شده و عامل اقتصاد مقاومتی یا C8 معلول‌ترین عامل و عوامل حمایتی (C1) و فرهنگی (C5) علت‌ترین عامل مشخص شده است که در شکل شماره ۳ قابل مشاهده است.

شکل شماره ۳. الگوی آی اس ام حاصل از خروجی نرم‌افزار متلب

نمودار به دست آمده حاصل از نرم‌افزار، مؤلفه‌ها را بر اساس دو شاخص اهمیت و رابطه مشخص می‌کنند. C1 (حمایتی) علت‌ترین عامل (بالاترین مؤلفه در نمودار است) و C8 (اقتصاد مقاومتی) و C9 (دولتی-سیاسی) معلول‌ترین عوامل برای اقتصاد مقاومتی محسوب می‌شود. در این نمودار، جایگاه مؤلفه‌ها بر اساس دو محور افقی (بر اساس شاخص اهمیت) و عمودی (بر اساس شاخص رابطه) مشخص شده است. مؤلفه‌هایی که در نیمه مثبت نمودارند، متعلق به عوامل علی هستند که شامل عوامل حمایتی، فرهنگی، انسانی بوده و نشان از تأثیرگذاری بالای این عوامل دارد. عواملی که در نیمه منفی نمودار قرار دارند، متعلق به عوامل معلول بوده که شامل عوامل اجتماعی، فناوری، دولتی-سیاسی، اقتصادی هستند و نشان از تأثیرپذیری این عوامل دارد و هرچه عامل در نمودار، در سطح پایین‌تری قرار گیرد، معلول‌ترین عامل برای اقتصاد مقاومتی محسوب می‌شود.

عوامل فرهنگی و حمایتی بیشترین تأثیر را داشته و علت‌ترین عامل در تحقق اقتصاد مقاومتی می‌باشند. در مورد عوامل فرهنگی، مقام معظم رهبری تأکید فراوانی داشته‌اند و مهندسی فرهنگی را از الزام‌های توسعه کشور بر شمرده‌اند: «فرهنگ، هویت یک ملت است و ارزش‌های فرهنگی روح و معنای حقیقی یک ملت است. همه چیز

مرتبط با فرهنگ است و فرهنگ، حاشیه و ذیل اقتصاد نیست، حاشیه و ذیل سیاست نیست، اقتصاد و سیاست حاشیه و ذیل فرهنگند و باید به این توجه کرد که نمی‌توانیم فرهنگ را از عرصه‌های دیگر منفک کنیم» (بیانات مقام معظم رهبری، ۹۲/۹/۱۹).

یافته‌های این تحقیق نیز بیانگر نقش پُررنگ و بسزای فرهنگ در تحقق اقتصاد مقاومتی می‌باشد، از سوی دیگر، ریشه‌دار شدن اقتصاد مقاومتی، مستلزم آن است که رویکردهای حمایتی به‌ویژه از سوی نهادهای ذی‌ربط و دستگاه‌های اجرایی، نهادینه شود.

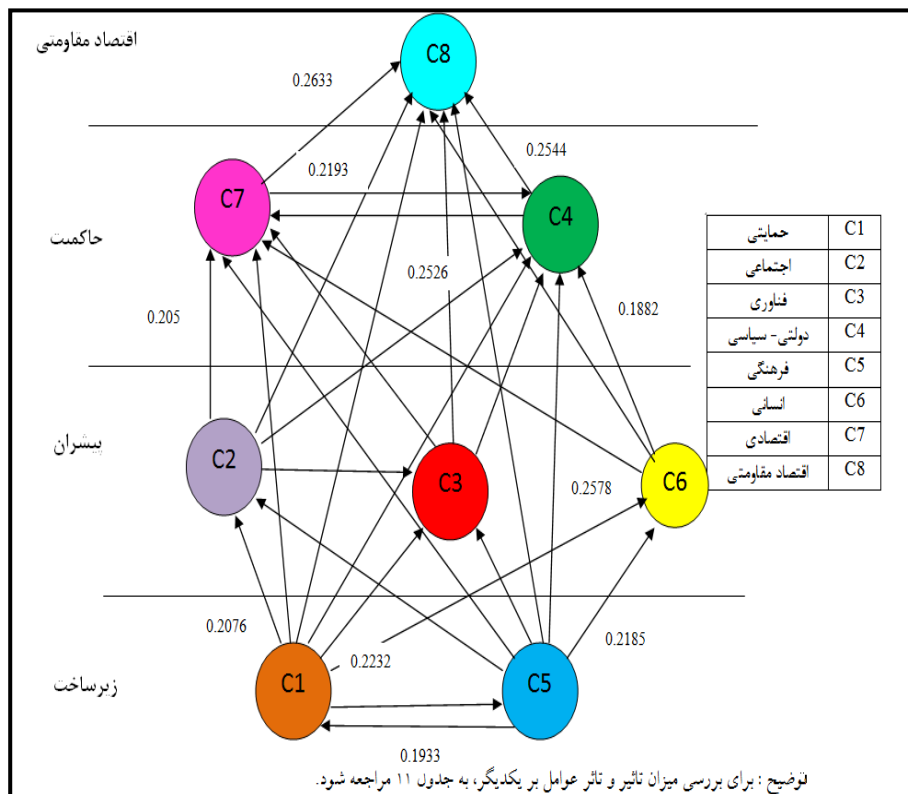
۲-۳. الگوی تلفیقی دیمتل - آی.اس.ام برای ارائه عوامل تأثیرگذار بر اقتصاد مقاومتی

در الگوی تلفیق دیمتل - آی.اس.ام، شدت اثرگذاری شاخص‌ها بر روی یکدیگر بر اساس ماتریس روابط مستقیم و غیرمستقیم از طریق روش آی.اس.ام مشخص شد که برای پرهیز از شلوغی شکل، برخی از این مقادیر در شکل شماره ۴ قابل مشاهده است. روابط علت و معلولی بین عوامل نیز از طریق روش دیمتل به دست آمد که تلفیق این دو روش به‌صورت شبکه‌ای از عوامل و روابط در شکل شماره ۳ مشخص گردیده است. شدت اثرگذاری عوامل بر یکدیگر در جدول شماره ۱۱ نشان داده شده است.

جدول شماره ۱۱. شدت اثرگذاری عوامل در الگوی ارائه‌شده برای اقتصاد مقاومتی

تحقق اقتصاد مقاومتی	اقتصادی	انسانی	فرهنگی	دولتی - سیاسی	فناوری	اجتماعی	حمایتی	شاخص‌های تحقیق
۰/۱۱۱۴	۰/۲۰۷۶	۰/۲۱۹۹	۰/۲۶۷۴	۰/۲۰۶۶	۰/۲۲۳۲	۰/۲۱۷	۰/۳۲۲۸	حمایتی
۰/۰۷۶۶	۰/۱۰۱	۰/۱۸۵	۰/۲۱۸	۰/۷۹۹۳	۰/۱۵۱۷	۰/۲۰۵	۰/۲۳۹۹	اجتماعی
۰/۰۷۶۶	۰/۱۲۸۴	۰/۰۷۹۸	۰/۲۰۹۶	۰/۱۰۵۶	۰/۱۱۶۲	۰/۱۹۳۷	۰/۲۵۲۶	فناوری
۰/۱۷۷۱	۰/۱۷۵۲	۰/۱۶۴۲	۰/۱۴۲۳	۰/۱۲۳۳	۰/۱۶۶۷	۰/۱۸۹	۰/۲۵۴۴	دولتی و سیاسی
۰/۱۹۳۳	۰/۲۲۷۹	۰/۲۱۶۴	۰/۲۵۷۸	۰/۱۱۰۲	۰/۲۱۸۵	۰/۱۸۶۱	۰/۳۱۰۴	فرهنگی
۰/۰۸	۰/۱۶۶۷	۰/۱۲۰۲	۰/۱۸۸۲	۰/۱۴۱۶	۰/۹۱۵	۰/۲۰۰۲	۰/۲۶۱۹	انسانی
۰/۱۴۳۱	۰/۱۶۷۴	۰/۱۲۴۷	۰/۲۱۹۳	۰/۱۱۴۶	۰/۱۲۷۸	۰/۱۱۴۶	۰/۲۶۳۳	اقتصادی
۰/۰۹۵۱	۰/۱۴۵۸	۰/۰۷۷۲	۰/۱۶۲۶	۰/۱۲۶	۰/۱۰۸۶	۰/۱۱۹۶	۰/۱۱۸۲	تحقق اقتصاد مقاومتی

شکل شماره ۴. الگوی تلفیقی دیمتل - آی. اس. ام

در شکل شماره ۴، عوامل در چهار سطح دسته‌بندی شده که در سطح پایه یا پایینی عوامل علی قرار گرفته‌اند که نشان‌دهنده آن هستند که شدت علی بودنشان بیشتر است، و بر این اساس عوامل حمایتی و فرهنگی جزو عوامل تأثیرگذار در تحقق اقتصاد مقاومتی محسوب می‌شوند و هرچه نمودار به سمت بالاتر برود، عوامل معلول‌تر قرار می‌گیرند. عواملی که در بالای نمودار قرار می‌گیرند، شدت تأثیرپذیری‌شان بیشتر می‌شود که در سطح بالایی نمودار، عوامل دولتی - سیاسی و اقتصادی می‌باشند. در این نمودار که ترکیب الگوی دیمتل و آی. اس. ام است، وجود روابط موجود بین عوامل در شکل مشخص شده است. همان‌گونه که مشخص است عوامل علت روی عوامل معلول

تأثیرگذارند و جهت فلش‌ها به سمت عوامل معلول است؛ برای مثال عامل اقتصاد مقاومتی که به‌عنوان معلول‌ترین عامل معرفی شد، بیشترین تأثیرپذیری را داراست. شدت تأثیرگذاری نیز در جدول شماره ۴ آورده شده است.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

مسائل اقتصادی و رشد اقتصادی یکی از هدف‌های راهبردی هر کشوری محسوب می‌شود. شناخت دشمنان از وضع اقتصادی کشور و اعمال تحریم‌های سخت‌تر، اقتصاد کشور را به شدت آسیب‌پذیر و در مقابل خصومت دشمن، شکننده کرده است، از این‌رو مفهوم اقتصاد مقاومتی برای مقابله و پیشگیری از این مشکل‌های اقتصادی توسط مقام معظم رهبری مطرح شد؛ در واقع اقتصاد مقاومتی، راهی برای تبدیل تهدید به فرصت تلقی می‌شود. برای تحقق اقتصاد مقاومتی، ابتدا باید عوامل مؤثر در تحقق این مفهوم را جست‌وجو کرد و مفهوم اقتصاد مقاومتی را به‌عنوان محور تمام فعالیت‌های جامعه شناخت.

در این تحقیق، پس از مطالعه پیشینه و ادبیات موجود و نظرسنجی از خبرگان، عوامل زیرساختی، اجتماعی، فرهنگی، انسانی، اجتماعی، اقتصادی و فناوری در تحقق اقتصاد مقاومتی به دست آمد و ضمن بررسی پژوهش‌های مرتبط با اقتصاد مقاومتی، اطلاعات حاصل از طریق پرسشنامه به خبرگان و صاحب‌نظران ارائه شد، سپس با استفاده از روش دیمتل - آی. اس. ام فازی، رتبه‌بندی عوامل و میزان اهمیت و نفوذگذاری و نفوذپذیری عوامل و روابط علت و معلولی تعیین شد و در نهایت، سطح‌بندی عوامل با استفاده از آی. اس. ام ترسیم شد. بر مبنای ادبیات تحقیق از آنجاکه برای تحقق اقتصاد مقاومتی به همکاری مردم نیاز است، پس نیاز به فرهنگ‌سازی به شدت احساس می‌شود. برای موضوعی اگر فرهنگ‌سازی نشود، تحقق آن ممکن نخواهد بود،

البته از نقش حاکمیتی دولت نیز در این میان نباید غافل شد که ضمن فرهنگ‌سازی، رشد مسائل اقتصادی را نیز مدنظر قرار دهد

از میان عوامل بانفوذترین، عامل بر تحقق اقتصاد مقاومتی، عامل فرهنگی، حمایتی، تعیین شد و همچنین بااهمیت‌ترین عامل نیز عامل دولتی و سیاسی است، سیاست‌های دولت در شرایط امروز کشور، در رشد و توسعه بسیار تأثیرگذار است و می‌تواند تهدیدها را به فرصت تبدیل کند، به دلیل اینکه عامل فرهنگ از میان عوامل مطرح‌شده، به‌عنوان نفوذگذارترین عامل انتخاب شد، برای اجرایی کردن اقتصاد مقاومتی باید از عامل فرهنگ شروع به کار کرد.

۲-۴. پیشنهادها

- (۱) تأثیر هر یک از مؤلفه‌های شناخته‌شده بر شاخص‌های اقتصادی کشور مانند تولید ناخالص ملی، سنجیده شود.
- (۲) مقایسه تطبیقی بین روش‌های اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته و کشورهای درحال توسعه انجام شود.
- (۳) بررسی تأثیر هر یک از عوامل مستخرج از این تحقیق بر کاهش آثار تحریم نیز می‌تواند موضوع خوبی برای بررسی‌های آینده باشد.
- (۴) با توجه به پایه‌ای بودن بحث فرهنگ برای تحقق اقتصاد مقاومتی، تمامی سازمان‌ها این مقوله را در فرایند اجرایی خود مورد توجه قرار دهند.
- (۵) از سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به‌عنوان الگویی بومی و ملی برای تحقق اقتصاد مقاومتی، استفاده گردد.

فهرست منابع

۱. منابع فارسی

۱. احمدی، اکبر (بهار ۱۳۸۱)، «برآوردی از اقتصاد سیاه در ایران با استفاده از منطق فازی»، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران*، شماره ۱.
۲. اخوان، پیمان، ایدلخانی، یاسمن (۱۳۹۴)، «ارائه مدل تبیین تأثیر مدیریت دانش بر اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: بانک انصار)»، مقاله در دست چاپ در فصلنامه مدیریت بحران.
۳. اخوان، پیمان، باقری، روح‌الله (۱۳۹۲)، *مدیریت دانش از ایده تا عمل*، تهران، انتشارات آتی نگر.
۴. اخوان، پیمان، باقری، روح‌الله (۱۳۹۴)، *کنکاش در عوامل شکست*، تهران، انتشارات دانشگاه صنعتی مالک اشتر.
۵. اخوان، پیمان، نبی‌زاده، معصومه (۱۳۹۴)، «طراحی الگوی مدیریت دانش در سطح ملی با استفاده از روش تئوری داده بنیاد و مدل‌سازی تفسیری ساختاری»، *مجله سیاست علم و فناوری*، شماره ۴.
۶. اخوان، پیمان، نبی‌زاده، معصومه، قربانی، سعید (۱۳۹۴)، «آینده پژوهی مدیریت دانش: با رویکرد ترکیبی تحلیل محتوا و پنل دلفی»، *مطالعات بین‌رشته‌ای مدیریت راهبردی*، شماره ۱۶.
۷. اسدی، علی، ملکی، مجتبی، اسماعیلی، سید میثم (شهریور ۱۳۹۳)، «گذر از تحریم با تمسک به اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۸. اصغر پور، محمدجواد (۱۳۸۲)، *تئوری بازی‌ها و تصمیم‌گیری گروهی*، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۹. باستانی، مهدی، انسان، ابراهیم (شهریور ۱۳۹۳)، «پیش‌بینی روند تغییر شرکای تجاری ایران با تأکید بر ادامه تحریم‌ها در افق برنامه پنجم توسعه»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۱۰. باقری، رضا، تقوی، مسعود (شهریور ۹۳)، «بررسی نقش صنعت نفت، گاز و انرژی برای تحقق اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۱۱. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، قابل دسترسی در: www.khamenei.com
۱۲. پارسامنش، مصطفی، زردکوهی، محسن، مصلی‌نژاد، شیوا (شهریور ۱۳۹۳)، «تکیه بر شرکتهای دانش‌بنیان راه تحکیم اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۱۳. جبل عاملی، مجید (۱۳۹۲)، «توسعه بینش کشاورزی گامی مؤثر در اقتصاد رقابتی»، *نشریه اتاق بازرگانی*، شماره ۵۹.

۱۴. جلایی، سید عبدالمجید، نجاتی، مهدی، باقری، فرخنده (شهریور ۱۳۹۳)، «بررسی تأثیر تحریم و افزایش نرخ ارز بر سرمایه‌گذاری و اشتغال در ایران با رهیافت مدل‌های تعادل عمومی قابل‌محاسبه»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۱۵. حسنوی، رضا، نکویی، محمدعلی، فتح‌اللهی، فواد (شهریور ۹۳)، «ارائه ساختار مفهومی برگشت‌پذیری اقتصادی در بستر اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۱۶. راغب، امیر (۱۱ تیر ۱۳۹۱)، «جریان‌شناسی تحریم‌های غرب علیه ایران»، قابل‌دسترسی در www.irfdc.ir
۱۷. سلاطین، پروانه، جهانی، طاهره (شهریور ۱۳۹۳)، «تأثیر حکمرانی خوب بر اشتغال در گروه کشورهای منتخب (مطالعه موردی: کشورهای با درآمد بالا و درآمد متوسط)»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۱۸. شاه‌آبادی، ابوالفضل، میرزابابازاده، سهیلا (شهریور ۱۳۹۳)، «چالش‌ها و فرصت‌های صادرات غیرنفتی از نقطه‌نظر مؤلفه‌های دانش با رویکرد مقابله با تحریم‌های اقتصادی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۱۹. شیروی خوزانی، عاطفه، رضایی، حسین (شهریور ۱۳۹۳)، «تأثیر اقتصاد مقاومتی بر مزیت رقابتی پایدار»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۲۰. طاهری، سید محمود، (۱۳۷۸)، «آشنایی با نظریه مجموعه‌های فازی»، مشهد، جهاد دانشگاهی مشهد.
۲۱. غفارپور، داود، پورحاتمی، زهره (۱۳۹۳)، «اقتصاد مقاومتی، ضرورت مقاومت اقتصادی»، قابل‌دسترسی در: www.hawzah.net
۲۲. غفاری، رامین، لطفعلی‌پور، امین (شهریور ۱۳۹۳)، «برون‌رفت از فشارهای تحریم با تکیه بر راهبردهای اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۲۳. غفاری، هادی، جلالی، مهدی، چنگی آشتیانی، علی (۱۳۹۱)، «بررسی و پیش‌بینی آثار افزایش نرخ ارز بر رشد اقتصادی بخش‌های عمده اقتصاد ایران (۱۳۵۵-۱۳۹۳)»، *فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی*، شماره ۷.
۲۴. فرزام، وحید، انصاری‌نسب، مسلم، نامداری، سیمین (شهریور ۱۳۹۳)، «برآورد تأثیر تحریم‌های نفتی بر سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایران با رویکرد اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۲۵. فراگوزلو، مهدی (شهریور ۱۳۹۳)، «اقتصاد مقاومتی چالش‌ها و راهکارها با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۲۶. کریمی، علی‌جواد، کریمی، مریم (شهریور ۱۳۹۳)، «نقش سازمان تأمین اجتماعی در تحقق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.

۲۷. کوثری، فاطمه، طالب بیدختی، عباس، سلطانی، حسن (شهریور ۹۳)، «نقش تسهیم دانش توانمندسازی کارکنان و شرکت‌های دانش‌بنیان در اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۲۸. لطف‌الله‌زاده، سعید، حسینی، احد (شهریور ۱۳۹۳)، «تبیین الگوی فرهنگ‌سازی اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۲۹. لطفعلی‌پور، امین، شیرازی، بابک، غفاری، رامین (شهریور ۹۳)، «بررسی راهکارهای اقتصاد مقاومتی با استفاده از تجزیه تحلیل SWOT اقتصاد ایران»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۳۰. مبینی، یعقوب، رمضانپور، اسماعیل، مرادی، محمود (۱۳۹۲)، «اقتصاد مقاومتی راهکار عبور از تحریم‌ها»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۳۱. محمدی‌مقدم، یوسف، ذوالفقاری، حسین، علیپور، میثم، رسولیان، پریسا (۱۳۹۲)، «بررسی رابطه اقتصاد مقاومتی، گرایش کارآفرینانه و مدیریت دانش»، *فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی*، شماره دوم.
۳۲. مصلی‌نژاد، علی (بیست و ششم فروردین ۹۳)، «اقتصاد مقاومتی را می‌توان با نگاهی فناورانه تبدیل به الگوی جهانی توسعه کرد»، قابل دسترسی در: *پایگاه خبری دانشگاه نیوز*.
۳۳. مصلی‌نژاد، علی، نیک‌نیا، محمد (شهریور ۹۳)، «ارتباط شبکه ملی اطلاعات و اقتصاد مقاومتی و فقرزدایی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۳۴. مطلق، ناهید، ضبیحی، محمدرضا (شهریور ۱۳۹۳)، «بررسی و ارزیابی نقش صنعت و تولید ملی اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۳۵. ملاداودی، علی‌اصغر (شهریور ۹۳)، «تبیین نقش کارآفرینان در شکل‌گیری اقتصاد مقاومتی باهدف کاهش وابستگی‌های بین‌المللی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۳۶. منصوریان، یزدان (۱۳۸۵)، «گراندد تئوری چیست و چه کاربردی دارد؟»، ارائه شده در: *همایش چالش‌های علم اطلاعات*، اصفهان، دانشگاه اصفهان.
۳۷. میرباقری رودباری، سیده‌آمنه (شهریور ۱۳۹۳)، «نقش دانشگاه در اجرایی شدن الگوی اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۳۸. میرمعظمی، سیدحسین (۱۳۹۰)، *نظام اقتصادی اسلامی مبانی، اهداف، اصول راهبردی و خلاق*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۳۹. میرمعظمی، سیدحسین (۱۳۹۱)، «اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن»، *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، شماره ۴۷.

۴۰. ناصری، احمد، اسفندیاری‌فر، نیما، عمرانی، رحمان، نوش‌آذر، محسن (شهریور ۱۳۹۳)، «بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.
۴۱. ولی‌زاده، اکبر (بهار ۱۳۹۰)، «رهیافت‌ها و نظریه‌های کارایی تحریم در اقتصاد سیاسی بین‌المللی»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۴۱، شماره ۱.
۴۲. یزدانی، عنایت‌الله، نوذری گرمه‌خانی، امین (شهریور ۹۳)، «تأثیر تحریم‌های غرب بر ساختار اقتصادی و اراده سیاسی ایران»، *دومین اجلاس بین‌المللی اقتصاد در شرایط تحریم*، بابلسر، نشر الکترونیکی طرود.

۲. منابع انگلیسی

1. Foster, K. A (2007), A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience, *Working Paper*, Berkeley, University of California, Institute of Urban and Regional Development.
2. Hill, E, Will, H and Wolman, H (2008), "Exploring Regional Economic Resilience", *Working Paper*, Institute of urban and Regional Development, University of California, Berkeley CA.
3. Holling, C (1973), "Resiliency and Stability of Ecological Systems," *Annual Review of Ecological Systems*, Vol. 4.
4. Kudama, Mitsuru (2007), Innovation and Knowledge Creation through Leadership-based Strategic Community: Case Study on High-tech Company in Japan, *Technovation*, 27(3).
5. Mandal, A, Deshmukh, S (1994), "Vendor Selection Using Interpretive Structural Modeling", *Internatinal Journal. Oper. Prod. Manag*, 14 (6).
6. Mileti, D (1999), *Disasters by Design: A Reassessment of Natural Hazards in the United States*, Washington, Joseph Henry Press.
7. Perrings, C (2001), "Resilience and Sustainability," *Frontiers of Environmental Economics*. H. Folmer, H. L. Gabel, S. Gerking, and A. Rose (eds.), Edward Elgar, Cheltenham, UK.
8. Ravi, V and Shankar, R (2005), "Analysis of Interactions among the Barriers of Reverse Logistics", *Technol. Forecast. Soc. Chang*, 72 (8).
9. Ravi, V, Shankar, R, Tiwari, M (2005), "Productivity Improvement of a Computer Hardware Supply Chain", *Internatinal Journal. prod. perform. Manage*, 54 (4)
10. Safdari ranjbar, Mostafa, Pourshirazi, Akbar, Lashkar Blooki, Mohsen (2014), Interaction among Intraorganizational Factors Effective in Successful Strategy Execution, *An Analytical View*, 7 (2).
11. Sanjay, J, Ravi, S (2004), IT Enablement of Supply Chains: Modeling the Enables, *Internatinal Journal Perform. Manag*, 53 (8).
12. Seifzadeh, Hossein (2005), "Iran Assertiveness in Maintaining its Nuclear Technology: Foreign Effectiveness and Domestic Efficiency", Center for Strategic Research, available at: <http://sam.gov.tr/irans-assertiveness-in-maintaining-its-peaceful-nuclear-technology-foreign-effectiveness-and-domestic-efficiency>.

13. Thakar, J, Deshmukh, S, Shankar, R (2005), "Selection of Third-party Logistics: A Hybrid Approach Using Interpretive Structural Modeling (ISM) and Analytic Network Process (ANP) Supply Chain Forum", *International Journal*, 6 (1).
14. Yi mu, Hung (2012), "Constructing a Strategy Map for Banking Institutions with Key Performance Indicators of the Balanced Scorecard", *Evaluation and Program Planning*, 35.

